

XIII. VÁROSOK.

Aradvármegyében a középkorban 14, Zarándban 11 *mezőváros* állott. Ezek közül kettőt (Arad, Lippa) elvértve már a XV. században *civitas*nak neveztek az oklevelek; 1529-ben Lippát csakugyan a *szabad királyi városok* jogával ruházta föl I. János király.

I. ARAD VÁROSA.

Arad, régiesen Orod városa volt a róla nevezett *vármegye*, egy *főesperesség*, *prépostság* és *káptalan*, tíz vármegye nemességét érdeklő *levéltár*, s egyideig az *istenítéletek székhelye*. 1344-ben még oly tekintélyes hely, hogy *bírójául* egy Miklós nevű comest emlegetnek¹⁾, — magát a várost 1329-ben és 1384-ben *civitas*nak nevezik²⁾ s már a XIV. században szólnak *piaczáról*³⁾ s *vászáiról*, melyeket a Mikelaka felé eső közlegelőn tartottak⁴⁾. Gyakran látogatták *sószállító hajók* s a Maroson levő *rève* a XVI. század elején a hadtörténelemben is többször szerepelt. *Vára* a tatárjárás után elhanyaglott ugyan, s a XVI. század elején Arad már nyílt város volt, általán csak oppidumnak nevezve; mint megyei és káptalani székhely azonban egészen a török hódítás koráig megőrizte fontosságát. Annál csodálatosabb, hogy e városnak mind hajdani nevérol, mind hol-fekvésrol valóságos legendák jöhettek forgalomba s mai napig mindkét irányban teljes bizonytalanság uralkodott.

Arad városa, melyet a középkorban csaknem kivétel nélkül Orodnak hittak, *nem Glogovácson* feküdt, mint a néphit s az irodalom tartja⁵⁾, ha-

1) *Bölöni-lt.* — 2) *Zichy-okm.* I. 336. *DI.* 7064. — 3) *DI.* 29743. — 4) *Fábián*, I. 205. — 5) Már *Bél* Mátyás (Comitatus Aradiensis; esztergomi érseki könyvtár, B. Nro 17a. X. d. 6.) azt tartja, mit azután Arad monographusai, P. Nagy László, *Fábián* és *Lakatos* tettek közkeletűvé, hogy Arad a mai Glogovác helyén állott; ez a könyvhagyomány tehát nem ötven, hanem több mint 160 éves. »A mostani Arad — úgymond *Bél* — a régihez egy egész mértföldre van ugyanazon parton nyugatra, ott, hol a váradi országot Temesvárnak megy; miért *némelyek szerint* Ó-Aradot a törökök tették át ide, hogy akadályul szolgáljon a Temesvárt háborgatni akaró keresztényeknek«. De már önmagának ellentmond, midőn a török hódítás korában a régi s az új Arad helyén levő várakat szerepeltet. Megvallom, magam is Glogovácson kerestem idáig a régi Aradot, pl. a múlt (1890.) évben megjelent értekezéseimben is (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, II. 453. s *Hadtört. Közlem.*, 315. 1.); ha tehát kutatásaim más eredményre nem vezettek volna, sem-

nem — mint ezt az oklevelek világa mellett a helyrajzi nyomozások eléggé megmutatják — a mai Aradváros helyén és pedig főképen annak délkeleti külvárosa, Sarkad területén állott.

Ezt a sarkot hajdan *Vonuknak*, vagy *Vomuknak* nevezték s a király íjászmesterei laktak ottan¹). 1343-ban maga a káptalan jelentette ki, hogy Vonuk faluban van a prépostság védőszentjének, boldog Márton hitvallónak tiszteletére alapított egyház²) s hogy e falu Kerekegyház és Itelaka vagy Mikelaka között állott. A Mikelakáig való távolság valóban csak 2 km. Másik szomszédja Kerekegyház volt, a Marosból kiszakadó Aranka mellett, mintegy 19 kilométerre tőle³). E szerint a kettő közt feküdvén, mai helyén állt Arad. Vomukházát még 1720-ban is a *mai* Aradváros határában említik⁴). A régi Aradnak egy városrészét tehát Vonuknak, vagy Vomuknak hítták, mint a hogy az újnak, ugyanazon területen levő külvárosát ma Sarkadnak nevezik. Ezt a helyet úgy szólván koszorú gyanánt körítették a II. Béla által az aradi egyháznak ajándékozott falvak; t. i. Hek⁵), Ség (a mai Ségá külváros), Milona (ettől kissé éjszakra), Csemperlaka (a mai Buzsák külvárosnak a Holt-Maros felé eső részén) s Abád (Wiesenhaid, az oláhoknál most is Ibéd). E helységeket az első pontban

miesetre sem czáfolgatnám magamat. *Glogovác mellett szól* 1) a 160 éves *könyv-* és az annál csak 20—30 évvel régiebb *néphagyomány*. Megbízhatatlan mindakettő, mert Aradvármegye I. Lipót korabeli lakossága s a régiebb között nincs folytonosság. — 2) Maga a helység mostani *neve*, mely (*Rács* K. szerint, Alföld, 1884., 483. sz.) a Glogau (káptalan) és vacz, vagy vecz (föld) szóból van összetéve s káptalanföldet jelentene. Így azonban, a Glogovác, Glogovecz, Glogovicza, Glogovnicza és Glogovo nevezeten indulva, hazánkban még kilencz helyre lehetne kisütni, hogy ott káptalan volt. A glogováczi öreg oláhok szerint a helyet különben »a török időkben« itt garázdálkodó rácz Glogov rablóról keresztelték el (*Niedermayer* János úr szíves tudósítása). — 3) Legfőbb érv a nagyszerű *templomrom*, melyet magam is mint az aradi prépostság romjait ősmerttettem (Történ. Értes. 1883., 2. füzet). Azonban egy adat sem bizonyítja, hogy ez valóban az aradi prépostság temploma volt. Az sem, hogy mellette, az ispánlak építésekor, 1807-ben Béla király korából jó marék ezüst pénzt találtak, (*Fábián*, Arad, II., kézír. kötet, 39.) mert vak Béla pénzei ritkák, IV. Béla pénzei gyakoriak s nincs megmondva, ezek melyik Béla idejéből valók. — 4) Az 1449. ápr. 26. eszközölt tanúvallatás (Gyulafejevári kápt. It. Cista Márm. fasc. 4. nro 12. és Tört. Adattár, II. 284—6.) azon adata, hogy az aradi káptalan Molnai-pusztájának *szomszédait* Csurá és Orod felől sorolják föl, épen nem bizonyít sem a mellett, hogy Glogovácson, sem a mellett, hogy a mai Aradon volt Orod, mert egyszerűen csak az irányt jelöli. Hiszen Glogováczig is közbeesett még Molnaitól nyugatra Csolt, Bizere, Szent-György, Martonoslaka és Szent-Iván.

1) *Rupp*, Helyr. III. 61. — 2) *Fábián*, I. 226—7., Tört. Adattár, II. 138. Írva: Vonuc, mit Vonuknak kell olvasnunk. *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1890., 212. l.) megrójjá Fábiánt, ki e falut a mai Arad helyére tette. L. a következő jegyzetet. — 3) Fekvését behatárolja *Karácsonyi*, Tört. Ért. 1882., 166—7. Ha Vonuk Glogovác közelében feküdt volna, az oklevél nem használhatná e helynevet a fekvés meghatározására. — 4) Aradváros összeírása 1720-ból. (Orsz. It. Közölte *Szűllössy* is, Aradi Közlöny, 1884., 137. sz.) — 5) Talán azonos az 1440-ben említett Henk-kel (amaz Hec, emez Henc az oklevélben), melyet a Zsigmondháza és Kisfalud közt levő két Kékes közelében kell keresnünk. (Dl. 13597.)

említi II. Béla alapító oklevele¹⁾ s így bizonyos, hogy azok a káptalan törzsjezségai voltak, melyeknek középpontján állott maga a káptalan székhelye. Ez úgy is van a mai Aradra nézve; de Glogovác már nem vált volna be illetően középpontnak. Mikelaka, Vonuk, Szent-Pál szintén a káptalan ősi, kétségtelenül még II. Bélától, talán az aradi várjezség rovására nyert javai. Általán a mai Arad közelében találjuk — ezeket nem tekintve is — a régi Arad várjezségeit. Ilyen Basarág²⁾. Anya-Szion³⁾, Hudi⁴⁾, Alsó-Vajla⁵⁾. E földek mívelésére nagyon kényelmetlen lett volna Glogováczból kijárni, míg a mai Aradból közel érték a vár népei (castrenses).

A vár legnevezetesebb épülete a *prépostság temploma s a káptalan épülete* volt; azon kívül a várban még csak néhány épület fért el. A templomról — melynek helyén állhatott a múlt század közepén lebontott vár területén a ferencziek temploma — a magyar renaissance egyik jelese, Verancsics, ki mint műértő és főpap egyaránt jól ismerhette az egyházi építkezések stílusát, világosan írja, hogy az bazilika volt s így semmiesetre sem érthette azt a tiszta románkori ízlésű templomot, melynek Glogovácson levő romjait nemrégiben magam is az aradi prépostság omladékai gyanánt tiszteltem.

Arad középkori várából éjszak felé (a mai Szabadságtér s Andrassy-út irányában) az úgynevezett *Középutczára* lehetett jutni. Az ily széles főútczák maig is jellemzik a legmagyarabb városokat s Aradnak e büszkesége az első magyar lakosoktól örökségképen maradt a XVII. és XVIII. században odatelepedett szerbekre, románokra és németekre⁶⁾. Ez útcza, oklevelek tanúskodása szerint is, délről éjszakra ment⁷⁾ s később úgy egyezett meg rajta az aradi prépost és káptalana, hogy a tőle keletre (a Maros partjáiig) lakó jobbágyok a káptalannak, a nyugati házsorokban élők pedig a prépostnak engedelmesskedjenek⁸⁾.

A Középutcza éjszaki végétől keletfelé, a Maros kanyarodásának megfelelő módon, Mikelakára vezetett egy út s nyugatról keletre terjedő

1) Átírta a csanádi káptalan 1405-ben. Dl. 31121. E falvakat 1349-ben is ugyanezen rendben említi a várad káptalan (Tört. Adattár, II. 139.) csakhogy Hek helyett Mikelakát ír. A többi helynév mind világosan felismerhető. (Cemperd, Milana, Apaad). A többi jezség Glogovácztól is, Aradtól is távolabb feküdt. — 2) Bursorog. Ritus expl. ver. 249. §. (*Bél, Adparatus*, 245.) 1232-ben Posorogh. (Hazai okm. I. 12.) — 3) Anha Zehund, 1230. (Hazai Okm. VI. 24—5. — 4) Talán a II. Béla oklevelében (Dl. 31121.) említett Hodust, mely a Maros mellett Ség stb. közelében feküdt s így egynek vehető a mai Hodossal. — 5) Alsu Woyla, az 1230. oklevélben. — 6) A Középutczát egy 1380. ápr. 17. kelt oklevél említi először. (Közli Tört. Adattár, II. 141—2.) — 7) U.-o. II. 183—4. és *Fábián* I. 237—8. és Dl. 29728. — 8) Glogovácznál a templomromok a helység legdélnyugatiabb részén vannak s a legrégebbi útczák ott, a kis fensík terepviszonyaihoz alkalmazkodva, egészben délnyugatról éjszakkéltre kanyarodnak, az Óthalom felé. A házak itt is, mint minden magyar városban, az ér oldalán s így főképp nyugat-keleti irányban állottak, míg a mai Aradon a Maros folyása s vele az építkezés az éjszak-déli irányt követte s követi.

valóságos őserdő közé volt eldugva Mikelaka. Az odavivő út mindkét oldalán, a Keszeg (Kesegh) nevű halászhely (piscina) keleti oldala s egy Tatárszeri (Chatarsery) nevű mező mellett cserjés, bokros hely feküdt¹⁾. Keszeg a Marosból kiszakadó Holt-Maros zsilipje táján eshetett s ma is jó halászó hely; Tatárszeri a tájon terülhetett el, a hol most a mikelakai katona-temető van²⁾. Mikelakát három napi járó földre becsült erdő kerítette. Innen Aradig s Glogováczig valóban nem tudom kimutatni egy középkori falu helyét sem, míg Aradtól éjszaknyugatra s Glogovácztól délkeletre egymást érték a falvak. Az erdő nyugatról kelet felé vonult, szélességét pedig éjszokról délre számították³⁾. Ez bizonyítja, hogy csak egy része esett Glogovác és Mikelaka közt, mert hiszen a két helység csupán 3 km.-re van egymástól; ekkor tehát az erdő széle nem lehetett több 2 km.-nél; már pedig 6—10 □ km. bejárására nem három nap, hanem 2 óra is untig elég. Ellenben, ha az oklevél szavaihoz híven, Mikelakát vesszük az erdő középpontjául, akkor Aradtól Glogováczig 8 km. volna az erdő hossza, 6—7 km. a szélessége s így mintegy 1 □ myriaméter a terjedelme, úgy, hogy a lassan lépkedő határigazítóknak csakugyan belekerülhetett 2—3 napjukba az erdő körülkerülése. Részei közét tartozott a Gyirakszék (Gyrakzek), Morotva s a Maroson túl Sziget (Zigeth). Arad mellett 1707-ben is több szigetet említ Károlyi Sándor gróf; Glogovác mellett egyet sem ősmernünk.

Aradot és Mikelakát egymástól a «Marosköz» választotta el⁴⁾; régi és modern térképekre vetett egyetlen tekintet meggyőzhet, hogy e föld alatt helyesen csak a Marosnak azon kanyarulatát érthetjük, melyen ma az aradi vár emelkedik s melyet még a múlt század elején is Orod-szigetnek neveztek. A Marosköz éjszaki részén, tövisbokrok, cserjék és gyümölcsfák közt, mezőségen át vezetett az út Mikelakára. Közélemben halastavak sorakoztak egymás mellé. Így a *Talamir* (Thalamir), *Farkaslyuk*, *Papferedő* (Papferedew), *Onna* és *Szent-György-tava* (Zenthgergethwa). Mindezeket a Maros kiöntései alkották; de míg partjaikon az elvadultságot a bőven termő gyékény (herba mattarum, quae vocatur vulgo gyeken) és nád mutatta, másrészt gyümölcsfák árnyékában hűselhettek a fürödni menő kano-

¹⁾ Tört. Adattár, II. 325. (Egy 1449. évi oklevélben.) Egy, vagy szomszéd a Tatárfürmezővel. (Dl. 29728.) A Pereg felől portyázó tatárokkal itt ütközhetek meg az aradiak 1241-ben. Keszeget 1392-ben Kwchugnak (Köcsög) írják (Dl. 29743.) — ²⁾ Így könnyű megérteni az idézett oklevél helyét. A Glogovácztól Mikelakára menő út akkor sem jutott, most sem jut a Maros közelébe s így, hacsak mesterséges halastavat, vagy egyszerű mocsarat nem akarunk érteni piscina alatt, (mi, Herman Ottó könyvének megjelenése után, nem mindig tanácsos), Keszeget csak a mondott helyen kereshetjük. — ³⁾ Az erdőt szélteében metsző út, egy 1388. évi oklevél szerint, az Arad és Mikelaka közt levő úttól a Maros folyónak Asszonylaka nevű révéig, tehát egészben véve éjszokról délre ment. — ⁴⁾ Gyulafejérv. kápt. (1430.) Cista Marm. fasc. 4. nro 30. Adattár, II. 259—260. — ⁵⁾ E leírás 1392. évi adatok alapján készült. Dl. 29743.

nokok, sőt az út egy részét is ily gyümölcsfák szegélyezték. A Marosköz, hová akár gyalog, akár csolnokon könnyen juthattak a kanonokok, kellemes kiránduló helye lehetett már az akkori Aradnak is.

A város közelében, valószínűleg délnyugaton, a mint 1384-ben írják, «emberemlékezetet meghaladó idők óta» elhagyatva állott Szent-Péter temploma¹). Figyelmet érdemel, hogy a mostani Arad g.-kel. szerb temploma a Szent-Péter-tér közelében, valószínűleg az 1384-ben és 1499-ben megújított Szent-Péter-egyház helyén s talán köveinek fölhasználásával épült. Midőn 1499-ben e templom építéséhez fát akart hozatni a káptalan Kis-Rékasról, emberét Sződi (Schöndorf) határában elfogták. E fuvaros mint legegyszerűbb utat követte Aradtól Ellősfalváig (Aliosig) a most is használt utat, mely a Kis-Rékastól éjszakra levő erdőbe vezet.

Egy másik útirány szintén tanulságos. 1550-ben Kászonbég, Erdélyből jövet, Szent-Miklósnál kelt át a Maros jobbpartjára, hogy Nadummal egyesülten támadjon Aradra²). Ha ez a mai Glogovác helyén áll, Kászonbég semmiesetre sem megy túl rajta majdnem 4 kilométerrel, hanem már valahol Asszonylakánál kelt volna át. Azonban Nadum épen Csálavárát foglalta el s így a sor a Csála és Sz.-Miklós közt — mai helyén — fekvő Aradra került³). A város, melyet falak és sánczok nem öveztek⁴), elpusztult. 1554-ben azonban Kászon basa új erődöt kezdett építeni *az aradi templom körül*; 1555-ben pedig kastélyt állított oda, azt naponkint erősítette, sőt szandzsákságot is helyeztek belé a törökök⁵). Ez volt az a vár, melyért a XVI.—XVII. században annyi véres harcot vívtak a magyarok és törökök, melyet azután 1698—1701. Savoyai Jenő terve és Haruckern János György vezetése alatt helyreállíttatott a kir. kormány s mely fennállott egészen addig, míg Mária Terézia föl nem építtette a mostani várat és pedig az Arad-város tanácsa által 1763-ban az óvártól éjszakkaletre levő s már akkor régen Orodnak (hajdan Marosköznek) nevezett szigeten⁶). A ferenczrendiek, kiknek temploma az óvárban bizonyosan a réginek helyén állott, templomi szerezkekkel 1781. máj. 21. fényes egyházi menetben költöztek át az új várba. Másnap már durva munkások csákányai bontogathatták azon falakat, melyek az 1135-ben alapított templom romjai fölött

1) Dl. 7064. — 2) *Verancsics* munkái, VII. 166. Megjegyzi, hogy e Sz.-Miklós mintegy 3 mfdre van Lippától, érteve a geographiainál valamivel nagyobb magyar mfdet. A valóságban 4 mfd (30 km.) a távolság. Már előbb *Sződi*nél, »a Maros mellett Aradtól 5000 lépésnyire« ütközött meg a hajdúkkal Kászon és Nadum. A távolság (a mai Arad és Szépfalu közt) jóval nagyobb ugyan; de hiszen *Verancsics* (VII. 167.) Simándot is (30 km.) Arad szomszédjának mondja s így valami nagy szabatoságot alig követelhetünk tőle. A *sződi* csatában megszalasztott hajdúk csak nyugatfelé juthattak és csupán így érthetjük meg, miként segíthettek rajtuk az aradiak. Arrafelé szabad volt az út; éjszakra, Glogovác felé, azonban a Maros több ágán kellett volna átkelniök; ily irányt pedig alig választhatott futó had. — 3) *Verancsics*, VII. 166—169. — 4) U.-o. — 5) *Keresztury*, Descr. Ep. et Cap. Varad. II. 217—8. — 6) *Márki*, Történ. Ért. 1887., 182. 1. (bővebben.)

épültek s a szent helyen, hol hetedfél századon át szólt ének és ima, kondások kurjongatása hallatszott csakhamar.

A régi Arad hol-fekvésére nézve döntő fontossága van azon adatnak is, hogy a török nem Glogovácson, hanem — a régi templom körül — a mai Aradon épített erődöt s hogy az ezzel közvetlenül szomszédos szigetet — Glogovácztól 7 km. távolságban! — Orodnak nevezték. Egyébiránt az újabb korban is találtak — pl. a régi színház alapfalainak ásásánál — a középkorra valló, állítólag bolthajtásos épületmaradványokat; s ha többet nem, annak oka, hogy részént nem ügyeltek a régiségre a modern építkezéseknél, részént pedig, hogy az óvár köveit az aradi újavárnál használták föl, azután pedig elegyengették az óvár és templom helyét, hogy azt köztér gyanánt használhassák.

Különben szinte példátlan volna, hogy oly híres helynek neve is elveszzen s hogy a török, mely hazánkban sehohol is alig alapított új várost, épen a mostani Aradnak alapjait vetette volna meg¹⁾. Bizonyítékaink még távol sincsenek együtt, de már az eddigiek alapján is szakíthatunk azzal a meggyökeresedő balhittel, hogy Arad a mai Glogovác helyén állott valaha. Ott állott hajdan is, a hol ma büszkefejjel áll egy ifjú város tündérképe: a Maros termő partjainál; s «az ifjú, szép Arad» ott virúl, hol már nyolczadfél század előtt megindult a városi élet; nem jövevény azon helyen, hol oly biztosan fejlődik s régi, a XV. századig visszanyúló joga van a királyi városi címre, melyet, a közbejött századok mostohasága miatt, csak az újabb időkben nyerhetett meg újra.

II. LIPPA VÁROSA.

A mily mértékben hanyatlott Arad a középkor vége felé, ép oly biztosan emelkedett a vármegye másik városa, Lippa. A Maros mellett, mai helyén feküdt. Váráról már volt szó. A minoriták temploma és konventje s még 6—7 más templom ékesítette. A beghard-apáczáknak is volt

¹⁾ *Lakatos* (Arad, I. 40.) úgy véli, hogy az orodiak már Zsigmond korában fölkerekedtek ősi városukból (Glogovác) s a mostaninak alapját vetették meg. Ezt onnan gondolja, hogy a még azután is (de hányszor!) emlegetett Orod helyett már 1452-ben feltűnik az Arad név. Csakhogy az idézett oklevélben (Dl. 14563., kiadva *Bunyitay*nál, III. 496—7.) nem Arad áll, hanem Orod s ez sem Aradban, hanem Biharban feküdt. Lakatos nem látta az eredeti oklevelet, hanem csak az orsz. levéltárban levő regestrumot, hol az Orodot a levéltárnok Aradnak írta. Így jártak ő-előtte *Fábián* (I. 8—10., 130—1.) s *Knauz* (Encycl. III. 658) is, kik 1517-ben Aradot találtak írva, — de nem eredeti oklevelen. Aradot ír azonban már 1332-ben egy oklevél (Anjouk. okm. II. 602.) s az 1358-ban befejezett Márkkrónika; Thuróczynek e könyvben (78—9. lapon) is közölt 1488. évi kiadása a vak Béla idejében tartott véres országgyűlést szintén Aradra teszi. A legrégeb, 1528. térkép, melyet e könyvhez is (62. l.) mellékeltem, csakis Aradot ismer. Ebből világos, hogy a Palma, Pázmány, Thuróczy László, Fábián, Lakatos stb. által említett kétféle Aradról nem lehet szó s hogy Arad és Orod ép úgy csak hangtani változat, mint vidékén Ant és Ont, Sarkad és Sorkod stb.

itt kolostoruk s valószínűleg kórházuk is (1531-ben). Itt állt a vármegye leggazdagabb plébániája s a minoriták szerzetesi iskolája (gymnasiuma), a szűz Máriáról nevezett kolostor s egy kórház. A Maroson levő vámjának jövedelme eleintén az aradi prépostot s a lippai minoritákat illette. Volt kir. sókamarája, királyi adó- (lucrum camerae) hivatala, kir. pénzverőháza¹⁾, pénzváltó-üzlete²⁾, látogatott piacza és vására³⁾ s meglehetősen fejlett ötvös-, asztalos-, szabó-, kocsi-, íj- és szijgyártó-, mészáros-, malom- stb. ipara⁴⁾. Fő terén kívül a Szent-Lajos-útczán emelkedtek legcsinosabb házai s elég gyakoriak a kertek is. Hol városnak (civitas), hol mezővárosnak (oppidum) nevezik⁵⁾, lakosait pedig polgároknak⁶⁾. Első ismert bírása Szűcs Simon, 1455-ből⁷⁾. Bíróját és esküdjait Mátyás király 1473-ban «körültekintők»-nek (circumspecti) nevezi⁸⁾. 1414-ben Vad Tamás, 1516—20-ban Kovács Péter, 1525-ben Lukácsy Mátyás, 1531-ben Dancsok János, 1544-ben Szabó István volt a bíró⁹⁾, s 12 esküdt polgárral együtt alkotta a tanácsot. Úgy látszik, évről-évre választották őket s mint nevök mutatja, a magyarok közül; 1516-ban a lippai bíró nem tudott olvasni, s midőn II. Lajos király parancsával ment hozzá Pókaházy Orbán csanádi kanonok, ennek s a körülötte álló néhány polgárnak a nyílt piaczon vagyis útczán (in theatro sive vico communi) kellett azt elmagyaráznia¹⁰⁾. A panasz ekkor épen a körül forgott, hogy a lippai városi hatóság a maga bírósága elé idézte a budai káptalan dékánját s tisztjét, melylyel szemben a király kimondta, hogy az ország törvényei értelmében mindenki csak saját bírósága előtt köteles megjelenni s így azok, mint nemesek, nem is kötelesek a paraszt bíró (Iudex popularis conditionis) jelentkezni. Máshonnan ösmerjük meg, 1514-ben politikailag is mily érdekes szerepet játszott a lippai bíró és tanács. E politikai szerepének jutalmául kapta a város 1529. júl. 29. János király szabadalom-levelét, melylyel Lippát a szabad királyi városok sorába emelte s Buda főváros szabadalmaival látta el. E nevezetes okíratot tehát bővebben is meg kell ösmernünk¹⁾.

»Azon szerencsétlen csata után — írja a király, — melyet Lajos király a mohácsi mezőn vívott a hatalmas Szulejmán török császárral s melyben Lajos király a főpapok, bárók és nemesek nagy részével együtt becsületesen halt a hazáért, hitért s a keresztény vallásért, — az egész nemzet egyező akaratával és szavazatával (csupán a fejedelem és

1) Sókamara 1397—8., adóhivatal 1414., pénzverő 1454. — (Wenzel, Bányászat tört. 437., Ruff, III. 76., Dl. 8316., 14839. V. ö. Csánki, I. 765.) Kathol. Szemle, 1889., 556. — 2) Münchener It. (1514.) és Századok, 1887., 195. — 3) Dl. 17660. (1475.) — 4) XV századbéli személynevek s oklevelek alapján. — 5) Civitas 1426-tól (Fejér, X. 6., 784.; Dl. 13597., 15423., 17486., 18601., 19129. s a XVI. században általán); oppidum 1446—1494. (Dl. 13927., 17660., 18791., 20100.) — 6) 1389-ből Dl. 24729. (Nagy Ferencz); 1414-ből, Dl. 10245. (Csanády László); 1455-ből Fábíán, 254—7. (Bakó László) stb. A XVI. században gyakran. — 7) Fábíán, 257. — 8) Dl. 17486. II. Lajosnál »providi et circumspecti«. M. Tört. Tár, 1863., XII., 84. — 9) Münchener és Újhelyi-It. az illető évekre nézve. — 10) Tört. Tár, 1863. XII. 86. — 11) Átírta és megerősítette Báthory Gábor fejedelem 1611. ápr. 28. Latin eredetijét közli Fábíán, I. 240—44.

haza kevés árulóját véve ki, kiket családi szükség, gyűlölet, vagy nyereségvágy tértett le az igaz útról s a haza igaz szeretetéről Ferdinánd választott cseh király pártjára), az ország régi bevett szokásai szerint őt, Jánost, választották s koronázták királylyá. Azután midőn éjjel-nappal azon tündődött és gondolkozott, az elkínzott hazát miként védhetné kül-ellenség ellen, a múlt időkhben elvesztetteket mint szerezhetné vissza s miként helyezhetné az ország ügyeit ismét oly állapotba, hogy ne csak az ország lakóit tartsa épségben, hanem hogy a többi kereszténységet is, mint már százötven év óta tette, most is saját vérével védelmezve, békében és nyugalomban tarthassa, — hírvül hozták, hogy Ferdinánd, egészen jogtalanul, fegyveres és ellenséges kézzel tört az országra; János területe némely városát magáévá tette s az ő — mint hallatszik — igen kevés számú főbb párhívei által magát Pozsonyban királylyá választtatta, sőt ezeknek árúlása és hűtlensége által sokszor igaztva, végül királysága elhagyására s Lengyelország határaitra menekülni kényszerítette

*Joannes Rex
Mann*

I. János király¹⁾.

nek számába, társaságába és sorozatába írja és sorolja s *ugyanazon szabadalmakkal díszíti örök időkre, a melyekkel Budaváros él*; s mivel azonkívül is akarja, hogy a nevezett város polgárai más kegyeit is tapasztalják, minden, Lippa várához évenként beszolgáltatandó rendes adónak fizetésétől, valamint más illetékeknek, adóknak, segélyeknek és kamarai nyereségeknek idáig bármikép szokásos fizetésétől s mindazon adótól, vámtól, illetékektől, a miket Magyarországon bárhol fizetnek, örökre kiveszi, fölszabadítja és fölmenti, megparancsolván mindenkinek, hogy Lippa városa lakóitól behajtani ezeket senki se merészelje, hanem hogy őket szolgálkival, minden dolgaikkal, áruikkal, szekereikkel, barmaikkal, lovaikkal s hajóikkal oda-vissza mindenütt szabadon, békésen, biztosan stb. engedjék jární-kelni. Miről magyar királyi titkos pecsétjével ellátott levelet ad ki.«

A város most már büszkén viselhetne korábban is használt kis és nagy pecsétét, melynek közepén csolnakformából kiemelkedő két szörny tátogatta száját a középuitt álló magas keresztre²⁾. 1540. aug. 29. Szulej-

¹⁾ Egykorú éremrajz után. ²⁾ A 183. lapon levő ábrák az Újhelyi-itban levő eredeti példányokról. A hol zöld, a hol fejér kettős viaszpecsét zöld, vörös, vörös-fejér, vagy vörössárga-zöld selyemzsinórról függ alá.

Jánost. Ott körülbelül öt hónapot töltvén, a jó Isten kegyelméből ismét visszatérhetett saját országába. S midőn ezen, Lippa nevű öröklött városában tartózkodék dolgainak ilyenén alakulásakor, a bölcs és körültekintő bíró és esküdtek, valamint a város egyéb polgárai és lakói, (kiket, hűségökről megemlékezve, *a nyomorúság idején sem fenyegetésekkel, sem tisztségekkel, sem jutalmak ígértésével nem lehetett eltéríteni a király iránt való igaz hűségöktől, szeretetöktől és engedelmességöktől*) örömmel fogadták János megérkezését, őt szívesen látták, s a mi tőlük telt, erejökhez képest minden szükségessel híven szolgáltak neki. Hogy tehát a polgárok ily nagy hűségét, engedelmességét, hitét, állhatatosságát és szíves vendégszeretetét a királyi bőkezűségnek valamely módjával viszonozhassa, a nevezett Lippa várost s következőkép minden most és a jövőben élő lakóját Magyarország *szabad királyi városainak*

mán szultán Lippát rendelte János király özvegyének Izabellának s fiának, János-Zsigmondnak székvárosává, hogy onnan uralkodják a tiszai részeken s Erdélyen. És «az keserves asszony az urakkal be is szálla az *nömös* Lippában»¹⁾, hová Budáról szept. 5. indúlt el s onnan csak 1542. májusá-

ban tette át székhelyét Gyulafejevárra²⁾. Később, még 1554-ben is e várost akarta «István király» (János Zsigmond) székvárosává tenni a török³⁾. Ez elmaradt; hanem azután, a XVI. század második felében egy szandsák székhelye lett Lippa.

Lippa-város kis és nagy pecsétje.

Isabella regina

Izabella királyné névalírása.

III. ARADI MEZŐVÁROSOK.

A mezőváros élén szintén bíró állott a tanácscsal. Aradvármegye középkori oppidumai, az időnkint hasonlóképen ilyenek gyanánt szereplő Aradon s Lippán kívül, a következők:

Papi, a mai Pécskától délkeletre a Poppin-erdőben. Mint ilyet említik már 1434-ben, midőn Zsigmond király a Maroson levő rév felével együtt Hunyadi Jánosnak adta⁴⁾. Utóbb már csak falunak nevezték⁵⁾. Földesurai: 1219. a jánosvitézek, 1434-ig a király, 1434. Hunyadi János,

¹⁾ Az János király fiáról való szép cronica. Századok, 1871., 39. — ²⁾ Szilágyi, Erdély országgy. eml. I. 94. — ³⁾ Szádeczky, Izabella, 44. — ⁴⁾ Dl. 12574. — ⁵⁾ Dl. 13367. (1439); Dl. 14588 (1452).

1435—1439. a király, 1439—1452. a Marczalyak, 1452-től (zálogjogon) a Hunyadiak, majd a kincstár, 1561-ben Földváry István¹). 1332. plébánia.

Szent-Pál, a Szárazér jobb s a beleömlő Szentpáli-ér baloldalán, Aradtól éjszakra, Aradvármegye legéjszakai városa. 1235-ben már állott temploma²), 1337-ben pedig plébániája. 1471-ben a XIII. századbéli praediumot már oppidumnak írják³). Ekkor és 1500-ban a sződi kastélyhoz, az Országok uradalmához tartozott.

Kovácsi, a mai Kovaszincz, a Mátra-, vagy Makrahegy aljában, a Csorván s egyéb hegyeken már 1412-ben üzött szőlőműveléssel. Először 1333-ban említik plébániáját, s templomának tornya még most is látható. 1368-ban vajdája volt⁴). Földesurai: 1380-ig az aradi prépost és káptalan, 1380—1392. az aradi káptalan, 1392-től az aradi prépost, 1466-tól a gúti Ország-család (a sződi uradalommal). 1486-ban János csanádi püspök, 1494-ben Haraszthy is szőlőbirtokos itten. 1466-ban, 1494-ben és 1561-ben mezővárosnak⁵), többször azonban csak falunak írják⁶).

Pálülése, a mai Paulis helyén, a Maros mellett. 1333-ban már plébánia; Mátyás király falunak nevezi ugyan, de bíróját és esküdt polgárait említi⁷). 1510. márcz. 22. II. Ulászló valóban mezővárosnak írja⁸). Szomolya, Mátra, Rózsás és Rózsásmál nevű előhegyein jó bort termesztettek, sőt a XIV. század végén aranybányát is kutattak környékén. Réve és vámszedése volt a Maroson. Földesurai 1392-től a Maróthyak, azután a király, 1490-től Corvin János, 1507-től ennek özvegye, 1510-től Brandenburgi György; de voltak ott birtokaik a Haraszthyaknak s másoknak is. 1563. a Kerecsényiek kapták. 1551-ben várát is említik.

E 4 város a Maros jobbpartján levő síkon feküdt.

Kalodva, a mai Kladova, a Maros balpartján, 1441. febr. 2., midőn Maróthy László kapta s 1445. midőn Hunyadi Jánost a gyulafejérvári káptalan beigtatta, mezőváros-czimet viselt. Plébániája volt már 1333-ban, azonkívül közelében állt Szent-Pál remetéinek a Szent-Szűz tiszteletére emelt kolostora s egy vár. A Kalodvapataka mentén egymást érték a Kalodva nevű falvak, melyek közül Magyar-Kalodva volt az uradalom feje. E völgy a világosvári uradalomhoz tartozott, a mi feltűnő körülmény annyiban, hogy a Világoshoz számított falvak egyébként mind Zarándban feküdtek; de egyúttal érthető is annyiban, hogy Kalodva-pataka uradalmát külön birtok gyanánt ajándékozták a királyok⁹).

¹) L. az illető családoknál. — ²) Várad reg. 203. §. (*Bél*, 235.) — ³) *Pesty*, Krassó, III. 428., 430. — ⁴) *Tört. Adattár*, 1872., 139. — ⁵) *DI*. 29826., 20100. és Földváry-regestruma. (1561.) — ⁶) *DI*. 29743. (1392), 19126. (1486.) és 20343. (1495.) — ⁷) *Kövachich*, *Formulae solemn. styli*, 215. (év n.) — ⁸) *Müncheni lt.* fasc. 36. nro 274. — ⁹) *Csánki* (I. 772.) csak egy Kalodvát említ Aradban, a többit Zarándba teszi; az oklevelek azonban, midőn e Kalodvát felsorolják, más aradi helyeket nem említnek s végül csak általánosan jelzik, hogy a világosi uradalom falvai Aradban és Zarándban feküdtek. Kladova Zaránd-

Kaproncza, a mai Kaprucza, vár (l. ott) s 1479-ben mezőváros¹⁾. 1350-től kezdve az Ábrahámfyakat ösmerjük földesurai gyanánt. Ők a mezővárost és várát többször elzalogosították.

Váradja, s mai Tótvárad, vár (l. ott), a XV. század elején még királyi falu²⁾, majd mezőváros³⁾ és egy tekintélyes uradalom feje, melyhez 46 falu tartozott⁴⁾. Földesurai: a király, — 1427—1479. a Garayak, azontúl a Bánffyak. A XVI. század végén még népes városnak mondják⁵⁾, pedig élénk részt vett a hadimozgalmakban.

Mindhárom város a Maros jobbpartján feküdt.

Szád vagy Szádja, a mai Soborsinnal átellenben, Valiamare táján, eleintén királyi falu⁶⁾, majd 1483-ban mezőváros, kastély s egy 17 faluból álló uradalom feje⁷⁾. Váradjával ugyanazon földesurai voltak.

Sződi a csicséri Háda-szigeten. Neve fennmaradt déli szomszédjának, Szépfalunak (Schöndorfnek) Sefdin román nevében. Várának omladékai ma is látszanak. Plébániája már 1333-ban állt; temploma Szent-István vértanú tiszteletére épült⁸⁾. A Maroson (a mai Holt-Maroson) keresztül révje volt⁹⁾. Mezővárosul említik 1472-ben s 1499-ben¹⁰⁾. Földesurai a szeri Póság s ezek magvaszakadtával 1471-től a nádasdi Ongorok, 1506-tól a Pethők, s 1515-től részben a Buttyániak.

Mácsalaka, a magyaroknál s románoknál most is Máslagnak nevezett Blumenthal helyén, a Berekszó-patak jobboldalán. 1335-ben már plébánia, 1471-ben mezőváros volt¹¹⁾. A sződi uradalomhoz tartozott. 1561-ben Mágyocsy Gáspár és Liszthy János osztozott az elhagyott falun, a hogy többször nevezik.

E három mezőváros a Marostól délre, a Temesközben feküdt. Időnkint még két mezővárost számítottak Aradhoz; ezek a következők:

Borzlyuk, a régi Arad legdélibb részén, a Berekszó-patak közelében, a mai Bruckenautól délre levő Lukim-szőlőhegy éjszaki lejtőjén állhatott. 1471. febr. 6. Mátyás mint mezővárost, márcz. 6. az aradi káptalan mint aradi falut említi¹²⁾. Ekkor Aradban és Temesben hozzá 29, 1510-ben «Berzlik vidékéhez» 22 falu tartozott¹³⁾. Földesurai: 1462—1468. Giskra János, 1468-tól a knyescizei Pánok, 1490-től Corvin János, 1510-től Brandenburgi György. Váráról már volt szó.

Donáttornya 1463-ban kétszer, mint mezőváros, Aradhoz¹⁴⁾, máskor

ban *nem* volt, (a Világos mellett levő pusztá csak a rácz határórség felállítása idejében nyerte nevét), Aradban ellenben mind a most is így nevezett völgyben találunk ilyen falut és pedig két rommal, mind pedig lenn, Krassó-Szörényben, a régi Arad legdélibb részében.

1) *Pesty*, Krassó, III. 453. — 2) Dl. 11939. (1427.) — 3) Dl. 18199. (1479.) és Dl. 18198. (1483.) — 4) *Csánki*, I. 763. — 5) *Istvánfi*, Hist., 29. könyv. — 6) Dl. 11942. (1427.) — 7) Dl. 18198—9. — 8) Monum. Vatic. IV., 454. (1402-ről). — 9) Dl. 17282. (1472.) — 10) Dl. 17282. és Tört. Adattár, II. 379—81. — 11) *Pesty*, Krassó, III. 427., 430. — 12) Dl. 17155. — 13) Müncheni lt. fasc. 36. nro 274. — 14) Dl. 15818. és 15862. Itt falu; 1465. már mezőváros. (Dl. 16153. s 1480-ból Dl. 18387.)

Békéshez, legtöbbször azonban Csanádhoz számítva. A mai Torna táján, a Szarazérnek valószínűleg jobbpartján, Varjas felé feküdt¹⁾, tehát épen azon vonalon, hol leginkább ingadozott Aradvármegye határa.

Az oppidum cím a vásártartással együtt járt.

IV. ZARÁNDI MEZŐVÁROSOK.

Siri (Siri, Syry, Sery, Chyry, ma Siria, vagy Román-Világos, Világos déli része). Már 1334. plébánia, Szent-Márton tiszteletére emelt egyházzal²⁾. 1411-ben itt, Világos-Váralján időzött Zsigmond király³⁾. 1331. Antal comes még mint falut, 1439. már mint mezővárost kapta Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini Pál, 1444—5. Hunyadi, 1464. Báthory. Ez időkből vámszedő hely volt. 1494. a Báthoryak csirii jóbbágyai résztvettek Haraszthy lippai és kovászi szöllejének pusztításában. 1519. Báthoryék, még mint mezővárost, föltételesen odaigérték Rozgonyi Istvánnak⁴⁾. 1533. Világosvár elfoglalásában résztvett a Szent-Kereszt siri papja is.

Galsa (Gsossa, Golsa, Galsa), mai helyén. Vas-, Nógrád- és Zalamegyében már az Árpádok idejében használt hely- és személynév. Szőlőhegyeit először 1214-ben említik, midőn Boleszló püspök ott 10 szőlőskertet adott, vinczellérekkel együtt, a leleszi prépostságnak. 1331-ben Dezső főlovászmestertől Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1439—1519. Sirivel egy sorsa volt e mezővárosnak, kivéve, hogy 1510. Brandenburgi György kapta. — Még 1651. is oppidumnak írják.

Meszt (Mezt, Mezth, Nest, Gest), ma Muszka. 1331. Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1407. még csak falu⁵⁾, úgy 1427. is, midőn Losonczy, 1439., midőn Brankovics, 1441., midőn Maróthy s 1442., midőn Berini Pál kapta; ellenben Hunyadi 1444. már mint mezővárost nyerte. 1461-ben Szilágyi M. özvegyétől a kincstár váltotta magához. 1475—77. Meszt a Bánffyaké, 1559. a királyé. Az Aradhoz számított Meszt ettől délre eshetett. Vára is volt.

Pankota (Pancata, Pankata, Pankotha), mai helyén. 1216-ben már mint apátságot, 1318. mint várat, 1334. mint plébániát, 1337. mint főesperességet említik. 1387. óta a Losonczyaké volt. Ekkor már mezőváros lehetett, mert 1363-ban Sike nevű polgárát nevezik meg⁶⁾. 1475—8. s 1561. nyíltan mezővárosnak mondják⁷⁾. 1501-ben Mátyás a pankotai pap⁸⁾. Pankotáról több ifjú tanult külföldi egyetemeken s ezek terjeszthették el a refermatiót, melynek híveit Losonczy Pankotáról 1552. kiűzette. Ekkor még 76 portája volt.

¹⁾ *Csánki*, (I. 691.) egynek veszi a Szentés (Csongrád) mellett levő Donáttal, holott minden adat összehasonlítása a mellett szól, hogy csakis a mai Torna táján feküdhettek. — ²⁾ Pápai tizedj. 351., 366. — 1403: Monum. Vat. IV. 494. — ³⁾ *Pesty*, Krassó, III. 267. — ⁴⁾ Dl. 23295. — ⁵⁾ *Csánki*, I. 724. — ⁶⁾ *Fejér*, IX. 3., 352. — ⁷⁾ Dl. 17660., *Pesty*, III. 438. és 443. — ⁸⁾ Mon. Vat. I. 5., 135.

Simánd, másnéven Apás¹⁾, a mai Simánd helyén. 1387. az aradi káptalan tiltakozott az ellen, hogy a király Losonczynak adja. 1397. Békes és Zaránd s 1400. és 1517. Zaránd e falu közelében tartott gyűlést. 1403-ban Maróthy kapta, vámjával együtt. Határjárása 1446-ból fenmaradt. 1465. mezőváros volt. 1466-ban is Kalmár Balázst mint Simánd mezőváros polgárát említik. 1467-ben országos vására volt²⁾, mely kivált a következő században vergődött hírre. Plébániája kétségkívül régi, s nevezetes, de csak 1523. óta említik. E mezővárost utóbb Corvin János, majd (1510.) özvegyének férje, Brandenburgi György kapta. 1507. a Mezőgyániak Fransepán Beatrix e mezővárosára fegyveresen törtek, sok jobbágyot elhajtottak, a nőket megverték, a házakat feldúlták, s még a templomot is megfertőztették³⁾. 1510. az őgróf éjnek idején, titokban, a szomszédok és hatóságok távollétében, és az új adomány helytelen czímén igttattatta be magát birtokába⁴⁾. Az aradi káptalan 1518. pört indított s igttatóparancsot is eszközölt ki a maga részére, de 1518-ban György gróf emberei visszakergették a bizottságot s még a harangokat is félreverték.⁵⁾ Simándnak csőcselékei közé tartoztak a cigányok⁶⁾. Hajdúi utóbb sokszor küzdöttek a törökök ellen⁷⁾, kikkel Martinuzzi 1549. még itt alkudozott⁸⁾, kik azonban a mezővárost már 1550. december 12. rövid időre elfoglalták⁹⁾. Mindamellet még 1561-ben is 101 portája volt Simándnak, mely a maga 84 frt. 20 kr. adóját Gyula várának erősítésére szolgáltatta be. Népeségre nézve felülmúlta Zarándmegye minden más városát.

Tót (Tol, Tauti, Thouth, Thouc, Felthóth), a mai Taucz. 1238-ban valószínűleg itt állott a jánoslovagok egyik háza¹⁰⁾; 1273. már a váradi püspökségé, melynek tisztje itt 1344-ben Mátyás. 1334—1492. plébánia. Romjai közt a XIX. század elején egy «Sigillum oppidi Thouc» felíratú pecsétet találtak¹¹⁾. Oklevelek sehol sem szólnak róla, hogy mezőváros lett volna; csak általában említik, hogy a XVI. században az oppidumok közé tartozott¹²⁾. Mindenesetre nagy hely volt, mert 1552., midőn Biharhoz számították, 156, de 1561., midőn a váradi püspök zarándi mezővárosának írják, már csak 57 portából állott. 1564-ben 84 bel- és 72 kültelek tartozott hozzá¹³⁾. Az 1528. évi térkép Nagy-(Boros-)Jenő és Kápolna közt, a Fejér-Körös mellett tünteti föl.

Sebes, a mai Boros-Sebes, épen a korszak végén, 1552- s 1553-ban

1) 1387—1519-ig többször. — 2) Dl. 16455., 16555. Mezővárosi rangját 1465-ből először említi a körmendi levéltárból *Csánki*, I. 724. — 3) *Müncheni* lt. XXVIII. 212. XXXII. 234. — 4) *Fábián*, I. 154. *Haan*, 111. — 5) *Tört. Adattár*, 111, I. 49—52. — 6) *Oláh* Miklós, *Hungaria*, 93. Bővebben a nemzetiségek közt. — 7) *Dudás*, *Szabad hajdúk*, 12—3. — 8) 1507. falunak, 1510., 1559. ismét mezővárosnak írják s e czím meg is illette, mert vásárai voltak. — 9) *Fábián*, I. 120. A jánoslovagok egyik házát Thoutnak írják, 1334. Tauti nevű zarándi hely, 1344. Tauty nevű zarándi család ősmertes, a mi világosan a mai Tauczra utal. — 10) *Fábián*, I. 120. — 11) *Oláh*, *Geogr. (Bél, 30.)* — 12) *Csánki*, I. 730. — 13) *Bölöni-lt. és Bunyitay*, II. 251.

mint mezőváros tűnik fel először. Sebes oppidumot ugyanis I. Ferdinánd 1552-ben a hozzátartozó Tótvídekével és Bekeny zarándi falvakkal együtt Losonczy István leányainak adta¹⁾, s ebbe az esztergomi káptalan őket 1553. be is igtatta²⁾. Mezővárosnak írják 1597 is. 1561-ben 7 kapuja volt.

Bökény, (Buken, Bewkewn) a mai Buttyin, a Fejér-Körös mellett. 1553-ban egyik részét Bökény (Beken) mezővárosnak, a másikat Bucsín (Buchyn) falunak nevezik³⁾. 1334-ben már plébánia volt. Valószínűleg még 1387. kapták a Losonczyak s a fiág kihaltával (1552.) a Losonczy-leányok. 1561. Déznához szolgáltatta be adóját.

Jenő (Jeno, Jenew, Nadienew), a mai Boros-Jenő, 1332—7. már plébánia. Váráról máshol volt szó. Jenőt várnak és mezővárosnak írják 1553-ban, a Losonczy-lányok beigtatásakor. 1561-ben e mezőváros 38 kapuból állott.

Betlenősi (Bethlenewsy, Bethlemoysy, Bethlenews), a Kis-Jenő és Zerind közt levő Ősi-pusztza helyén, hol La Rona névvel ma is mutatnak romokat⁴⁾. 1332—7. már plébánia, 1364. a Bethlenek faluja volt. Állítólag Bethlen János építtette (1387.) s a «hajdani mezővárost róla nevezik, mint Gyulafejérvárt Gyula kapitányról»⁵⁾. 1407—1560. gyakran említik a Bethlenek, Neczpályak, Szokolyiak és Liszthyek történetében.

Varsány, a mai Gyula-Varsánd, 1486-ban oppidum volt s orsz. vásárokat tartott⁶⁾. Vossyan, majd Wassan, 1479-től Gywlawarsan a neve. 1217-ben Simon faluja volt s Buda, Péter, Bende, Poroszló, Póka és Bunda nevű lakosait lopásról vádolták⁷⁾. Ugyanez időtájban Dénes, Ompud fia, mint pristaldus lakott itt. Az Ompud név azután is szerepelt Varsányban, hol Achilles 1269. a maga részét 6 ezüst márkáért eladta Ompudnak és Fábiánnak⁸⁾. A falu némely része 1230—1560. közt az aradi káptalané volt⁹⁾, részében pedig a király szekeresei és favágói laktak¹⁰⁾. 1284-ben az Aba-nemzetség kapta e falut¹¹⁾, melyre nézve a nemzetség Ncksey- és Lipóczy-ága 1299. és 1311. ismételt is egyezkedett egymással¹²⁾. A falu egyik részét az Abák közül való Mátyásról nevezték *Mátyás-Varsányának* (Mathiaswossana). Ezt azonban tőle s Beentől megvette Varsányi Jakab s

1) NRA. DLXVI., 38. Liber Regius I. 35., 74—5. — 2) NRA. CCCXCVII. 31. —

3) 1552. falunak (Lib. Reg. 1552—75., 75. és NRA. DLXVI. 38.), 1553. azonban a Losonczy-lányok beigtatásánál mezővárosnak írják. (NRA. CCCXCVII. 31.). »Bökény, oláhul Buttyán« mondja 1707-ben *Károlyi* Sándor is. (Önéletírása, I. 187.) A Klecsóváról Buttyinon átmenő vizet ma is Bökény-pataknak nevezik. A bécsi egyetem egyik 1535. évi tanulóját, Laczovicz de Buchinchot *Rácz* (Zaránd, 119.) buttyininak tartja. Ez ép oly koczskáztatott, mint az 1500. előforduló Felbökényi (Felbekini) családnevet Buttyinra vonatkoztatni. —

4) *Fábián*, (II. 148.) szerint Seprős határában, az 1528. térkép szerint Gyarmat és Zaránd közt feküdt. — 5) *Bojthy* Engelnél, Monum. 242—3. E szerint 1624-ben, midőn Bojthy irt, már nem volt mezőváros. Az oklevelek falunak nevezgetik. — 6) *Teleki-lt.* Gyömrőn. El. XV., fasc. I. nro 24. *Csánki* szíves közlése. — 7) *Vár. Reg.* 298. §. — 8) *Zichy-okm.* I. 19—20. 9) *Fejér*, VII. 5. — 10) U.-o. V. 3., 215. *Dl.* 1179. — 11) U.-o. — 12) *Dl.* 1537. és 1792.

már 1338. elcserélte Varsányi Márknak Pál és Keszi nevű falujáért¹⁾. A Been- és Bencs-család kihaltával Károly-Róbert az ő részöket, melyen csak az a kúria állott, a hol 1341. máj. 12. maga a király is megszállt, Berendy Márton békési főispánnak ajándékozta²⁾; beigtatásuknak azonban a Samusházyak ellenmondtak³⁾. A falu két harmada, mely 12 sessiót tett ki s melyeken 1335—1492. plébánia is állott⁴⁾, az Abáké maradt. 1369. tűnik föl *Pető-Varsány* (Peteuosssyan), mely valószínűleg a Pethő-családról vette nevét⁵⁾; s 1429. említik először Közép- és Gyula-Varsányt⁶⁾. 1403. Maróthyban kapta. 1473-ban a Szokolyiak engedélyt nyertek, hogy itt várat építtessenek⁷⁾. 1495. már Cibak Ferencz és Imre a legnagyobb birtokos Varsányon, hol ez évben hídat verettek a Fejér-Körösön⁸⁾. 1557. Varga és Ingay, 1559. a Massay-javakból Bornemisza, Zólyomy és Paraszthy kapott részjóságokat⁹⁾. 1561-ben 17 portából állott a falu s a Massayak, Nadányiak, Dersyék, Pongráczok, Glezsánok voltak a földesurai; 1563. a Vizesyék s 1574. a Soklói-Szabók is új adományt nyertek rá¹⁰⁾.

Körösbánya, (Altenburg, máskép Nagybánya, Fejérkörös-Nagybánya, vagy Czibebánya), *Kisbánya* vagy Medvepataka (a mai Boicza) és *Gyula* Zarádnak a mai Arad területén kívül eső vidékén feküdvén, számításba itt nem jöhetett.

1) *Zichy-okm.* I. 536. *Haan-Zs.* 3. — 2) *Anjouk. okm.* IV. 92—3. *Haan-Zs.* 4—5. *Századok*, 1870., 470—5. — 3) *Dl.* 3514., 33592. *Haan-Zs.* 6—7. *Anjouk. okm.* IV. 307—311. — 4) A Berendy-rész 4 sessio s $\frac{2}{3}$ az Abáké. *U.-o.* és *Monum. Vat.* I. 1., 351., 366. és I. 5., 18. — *Haan*, I. 316. — 5) *Károlyi-okl.* I. 314. *Haan-Zs.* 41. — 6) *Haan-Zs.* 40—1. — 7) *Századok*, 1869., 594. — 8) *Dl.* 20281., 26062. — 9) *Lib. Reg.* 313. és 389—390. — 10) *U.-o.* 521—2. és 767—8.

